

ד' אמות אחר האוכל, לקיים מאמרם ז"ל. ובהיותי יחד אתו באספת הרבנים בעיר ראוונע, אבל ארוחת הערב בישבו על מטתו, לרגלי חולשתו, ואחר ברכת המזון התחזק והתרחק מן המטה כד' אמות ואמר, כמדומני שיש כבר ד' אמות והנה יצאתי ידי חובתי, יותר איני מחויב. וחזר למטתו ושכב לישון. (מתוך 'מעשי למלך' לר"ש גריינמן, פרשת ואתחנן).

'... ומאחר שהשלחן הוא בסיס לדבר שבקדושה, צריך להיות מכוסה ובנקיות, ויתנהג בצניעות לכבוד הקדושה שמוריד במעשיו הטובים, בכונתו הזכה. וכשם שהקרוב היה לה' אשה ריח ניחוח, ואחר כך נהנים קצת החיצונים באברים ופרדים, שפירשו בזהר פרשת תרומה (קמא.) שהעשן היה מתעקם לצד צפון — כן יתנהג בשלחן, ירחיק מעליו קיא צואה, היא הקליפה. וצריך לפנות קודם האכילה, כמו שאמרו בפרק כירה ובפרק המוציא יין (פב.) הנצרך לנקיבו ואכל דומה לתנור שהטיקוהו על גבי אפרו — ולא דוקא נצרך ממש, אלא רצונו לומר שיהא נצרך אחר כך, כי צריך לראות שיהיו בני מעיו נקיים לפנות בכל מה דאפשר. וכן בזהר פרשת תרומה (קנד:) החמיר מאד לפנות קודם אכילה בנקיון הגוף, לפי שהוא דוגמת השלחן אשר לפני ה', וראוי שלא יקריב שם קיא צואה, וכן משמע ברמב"ם, דלא סגי בלאו הכי אלא מוכרח לפנות, שכתב בספר המדע בהלכות דעות (דב.) זו לשונו: ולא יאכל עד שיבדוק עצמו יפה יפה שמא יהיה צריך לנקיבו עכ"ל. הרי הוא בקדושה ונדחית הקליפה'.
(מתוך של"ה שער האותיות קנה)

דף מב

'מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזקו בה רבים, אבל לא גחלת של עץ...'
— מדברי רש"י נראה שכיבוי גחלת של מתכת אסור משום 'מכבה'. ואילו מדברי הרמב"ן נראה שאין בזה משום 'כיבוי' אלא משום 'צירוף', והוא איסור דרבנן, ולכך הותר במקום נזק הרבים. וכבר נחלקו ראשונים בשאלה זו — האם איסור 'צירוף' הוא מדאורייתא, [עתו' יומא לד: ר"ן בשם בה"ג; רמב"ם יב, א. משום מלאכת 'מכה בפטיש' — רש"י; רב"ד הל' שבת יב, א, וע"ש ב'אור שמח'. או משום תולדת 'מכבה', שהוא כעין עשיית פחמים על ידי כיבוי. רמב"ם], או שמא צירוף אסור מדרבנן [ע' ריטב"א ועוד]. ויש מחלקים בין צירוף כלי לצירוף עששית; או בין צירוף כזה שהמים מקררים הברזל ואינם נעשים פושרים, שהוא מדאורייתא, ובין מים שמתחממים ונעשים פושרים, שצירוף זה איסורו מדרבנן [ע' רמב"ן].

ולדעת הסוברים שהצירוף אסור מן התורה [אף בעששית שאינה כלי], יש להקשות מדוע הותר לכבות גחלת של מתכת? ואפשר לפי שאינו מתכוין לצירוף ואין כאן מצב של 'פסיק רישיה' (כמו שכתבו התוס' לעיל מא: ד"ה מיהם). הלכך משום 'צירוף' אין איסור כלל, רק משום 'מכבה' אסור מדרבנן.

[עפ"י חזון איש — נ.ת. וע"ש. וע"ש שפת אמת לעיל מא: שו"ת שבט הלוי ח"ג מו.).
(לכאורה אפשר לפרש לאותן שיטות שצירוף דאורייתא, שזה שהתירו לכבות היינו על ידי נתינת חול וכדומה ולא על ידי מים, [או על ידי משקים אחרים שאינם מצרפים, ע' חזו"א שם], ואין כאן ענין 'צירוף' כלל, ואין צריך לדחוק ולהעמיד באופן שאינו פסיק רישיה, שהרי 'גחלת' משמע שהיא חמה מאד שודאי יש בה משום צירוף. ולפי זה בשפיכת מים אסור לשמואל, לפי השיטות שצירוף דאורייתא, שאעפ"י שמדובר בפסולת של כלים (כמו שפרש"י) שאינו צריך לצירופה, הלא לשמואל מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה).

'אמר רבינא: הלכך קוץ ברשות הרבים מוליכו פחות פחות מד' אמות...' — באופן פשוט יש לפרש 'הלכך' — לפי מה שחילק שמואל בין מלאכה דאורייתא לדרבנן במקום חשש נזק הרבים, אם כן גם לענין סילוק הקוץ דינו כן, מותר לטלטלו באופן האסור מדרבנן.

יתכן לפרש בדרך נוספת: כיון שנקט שמואל מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה, ולכך אסר לכבות גחלת של עץ, הלכך אין התר לסלק קוץ מרשות הרבים אלא פחות פחות מד' אמות, אבל אם מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור, מותר אף ביותר מד' אמות, שהרי סילוקו נחשב מלאכה שאינה צריכה לגופה.

ואכן כך כתב הרמב"ם בתשובה (תסד), שלדעת רבי שמעון מותר להוציאו אף ביותר מד' אמות בבת אחת. אלא שהרמב"ם עצמו פסק כרבי יהודה, שמשאצ"ג חייב, אבל שאר פוסקים סוברים כרבי שמעון שפטור.

אלא שבשלחן ערוך מבואר שאסור הדבר, שאעפ"י שלענין גחלת הביא השו"ע (שלו, כז) את דעת המתירים לכבות ברשות הרבים אף גחלת של עץ, (וכן העיקר להלכה. משנ"ב שם, מא"ר) — לענין סילוק קוץ פסק (שח, יח) שמוליכו פחות פחות מד' אמות.

ונראה בטעמו של דבר, לפי שבהולכת קוץ יכול לעשות בשינוי ולסלקו באופן שאין בו כלל צורת המלאכה, דהיינו פחות פחות מד' אמות, לכך לא התירו לו להוליכו ד' אמות, הגם שהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה.

דעת בה"ג (כהסבר הר"ן) שהתירו אף מלאכה דאורייתא בגלל נזק הרבים, ולכן מותר לכבות גחלת של מתכת, הגם שיש בכיבויה משום 'מצרף'. אבל לא גחלת של עץ, כי האש שבה ניכרת לכל ואין בה חשש סכנה כבמתכת. וכפי הנראה לדעתו נזק הרבים נידון כסכנת נפשות.

(ואם תאמר מדוע נתיר לו איסור תורה בשל כך, הלא יכול לעמוד שם או להעמיד אחרים, ולהזהיר את העוברים ושבים. וצריך לומר שהזואיל ויש לחוש שמא לא יעשו כן כולם, לעמוד שם ולהזהיר, לכך התירו חכמים הדבר בהוראה כללית, כי התר זה עצמו בכלל פיקוח נפש הוא. וצ"ע).

'תנו רבנן נותן אדם חמין לתוך הצונן ולא הצונן לתוך החמין. דברי בית שמאי...' — מרש"י מבואר שהחילוק מתפרש כפי פשוטו; אם נותן הצונן לתוך החם, יש בדבר משום 'בישול', ואם להפך — אין כאן בישול, ש'תתאה גבר'. [ואף 'כדי קליפה' אין העליון מבשל לתחתון — באר הר"ן, משום שהמשקים מתערבים זה בזה מיד, ואין זה דומה לשופך חלב רותח על חתיכת בשר צונן, שהבשר עומד במקומו ואינו מתערב בלח. ואולם צריך לומר שאינם מתערבים לגמרי מיד, שאם כן, לא היה הבדל בין חם לתוך צונן או צונן לתוך חם — אלא רק מעט מתערב מיד, ובשל עירוב זה שוב אין בישול ב'כדי קליפה'. עפ"י שו"ת משיב דבר ח"ב מ]. ומדובר בכלי שני ('כוס'), ובזה בית הלל חולקים ומתירים בכל אופן, אבל בכלי ראשון ('אמבטי') מודים בית הלל לחילוק זה. ואף על פי שהמים מתחממים מאד, אין כאן 'בישול' כשנותן חם לתוך צונן. וכן היא דעת כמה ראשונים. (כן משמע מפשטות לשון הרמב"ם, וכן דעת הרשב"א והר"ן ועוד).

(ונראה שחילוק זה אמור כאשר המים מתחממים, אבל אם שופך הרבה מים צוננים, בענין שלא יגיע ל'יד סולדת' — מותר אף בצונן לתוך חם, שהרי שנינו לעיל במיחם שפינהו שאם נותן מים מרובים כדי להפשיר מותר. כן כתב ב'שפת אמת'. אך יש מקום לומר שבאבמטי החמירו יותר ממיחם, לאסור אפילו בשופך מים מרובים, כמוזכר בראשונים. וכן אפשר שבת שמאי חולקים על סתם משנה דמיחם, ואוסרים אף באופן זה. וכן נראה מהתוס' ישנים).

ואולם התוס' חולקים וסוברים שאין הדבר תלוי בצורת השפיכה, אלא החילוק הוא אם החמין מרובים [וזהו הקרוי 'צונן לתוך חם', כי בדרך כלל שופכים המועט על המרובה ולא להפך], או הצונן מרובה, ['חם לתוך צונן'].

ואין כוונת התוס' שהכמות היא שקובעת בלבד, אלא כלומר אם יש בצונן כמות כזו שמונעת מן המים התחממות, ונעשים פושרים בלבד — מותר, ואם כמות החמין מרובה עד שיש בכחה לחמם את הצונן — אסור. והדבר משתנה לפי דרגות החום של החמים ושל הצונן. (עפ"י באור הלכה שיה, יא ד"ה אבל; חזון איש י"ד ט, א).

להלכה כתבו הפוסקים לחוש לדעת התוס', שהרי יש כאן חשש בישול דאורייתא, ולכן אין לערות מכלי ראשון מים חמים על קרים בענין שמתחמים בכדי שהיד סולדת בהם.

וזה לשון הג"ר מאיר פוזנר בספרו 'בית מאיר' (מובא בבאור הלכה שיה, יב ד"ה והוא):
'לכן נלענ"ד לדינא כמו המורגל האידנא, שעושיין משקה שקורין פאנ"ש דהיינו שסוחטין מבעוד יום לימוני"ס הרבה למימיהן, ומערבין לתוכו צוק"ר ומשקה שקורין ארא"ק, וביום השבת או בליל שבת מערין על תערובות זה מים חמין הרבה שנתבשלו בשבת בהיתר — בעניותנו בודאי צריכים לחוש לדעת התוספות ולאסור מכלי ראשון אלא אם כן אין היד סולדת בה, כי הוא נוגע באיסור דאורייתא דמבשל בשבת, אך בדיעבד נראה לענ"ד דיש לסמוך על הרשב"א והר"ן שמתירין להדיא, ועל משמעות פשוטות לשון הרמב"ם וטור, שחמין לתוך צונן שרי אפילו בחמין מרובין אף שסברת טעמם קשה עלינו להשיג.

ומה שנוהגין במשקה קאפ"א וטיי"א שמבשלין קודם שבת מעט מים עם קאפ"א וטיי"א באופן שהוא חזק מאד בטעמו, וביום השבת מערין עליהם מים חמין הרבה שנתבשלו בהיתר, בזה יש עוד סעד להתיר מטעם ה"ש מקילין' המבואר בסעיף ט"ו, והוא דעת הרשב"א ודעמיה דסבירא להו דאף בלח שנצטנן אין בישול אחר בישול וכו' עי"ש, לכן אין למחות ביד אחרים העושים אבל לעצמו כל בעל נפש יחוש אף בזה שלא לערות מכלי ראשון כל זמן שהיד סולדת בו'.

(לכאורה יש לבאר סברת רש"י וסייעתו, (שעל פניה אינה מובנת, כמוש"כ הבית-מאיר), שכששופך חמים לצוננים, הלא הכלי של הצוננים דפנותיו קרות, ודומה לכלי שני שכתבו התוס' שלכך אינו מבשל משום שדפנותיו מקררות את המאכל. (סברה זו מוזכרת בשפת אמת אלא שכתב כן שלא בדעת רש"י). ולפי זה, למה שכתב החי"אדם להחמיר בכלי שני שהיד נכזית בו, כל שכן יש להחמיר כאן, אם שפך חמים מרובים עד שהמים שלמטה חמים מאד, וגם דפנותיו נתחממו. ואף כי כתבו אחרונים שדברי החי"אדם אינם אלא חומרא, כי בתלמוד דידן לא נראה חילוק זה, אך יש לומר שבמערה מכלי ראשון חמור יותר, שאם הם מים שהיד נכזית בהם, אסור אף לרש"י. אלא שהפוסקים נקטו שלדעת רש"י מותר בכל אופן. וצריך עיון).

'האילפס והקדרה שהעבירן מרותחין — לא יתן לתוכן תבלין אבל נותן הוא לתוך הקערה... מלח אינה כתבלין...' — ראה דיני תבלינים ומלח בזמננו ושאר אכלים, בשאלות ותשובות שבסוף הספר.

(ע"ב) 'ואם נתנו מבעוד יום — מותר' — התוס' עמדו על דוחק הלשון, שהיה לו לומר 'אבל מבעוד יום נותנים'. ויש מי שפירש שבא לדייק שלכתחילה אין ראוי להניח את הנר אפילו מבעוד יום, שלא יאמרו שהניח את הקערה בשבת. (בשם צל"ח. והפוסקים סתמו להתיר. וע"ע הגהות רא"מ הורביץ הסבר אחר. וע"ע להלן מג.)

ויש להעיר מדברי התוס' (בד"ה שאינה), שהקשו מדוע נתינת כלי תחת הנר נחשבת הצלה שאינה מצויה. ותוצו מפני שהרגילות ליתן כלי תחת הנר מבעוד יום. ולפי הצל"ח שאין לעשות כן, קמה וגם נצבה קושייתם. אך יש לתרץ כמו שכתב הריטב"א, שאין זה מצוי שיטפף השמן שבנר כדי שיעור הצלה).

‘הצלה מצויה התירו והצלה שאינה מצויה לא התירו’ — לפירוש רש"י, לא התירו נטילת כלי לצורך דבר שאינו ניטל, בהצלה שאינה מצויה. ואילו לפירוש הריב"א (בתוס'), אסרו לטרוח בהצלה שאינה מצויה אפילו לצורך דבר הניטל. וכתבו הטעם משום טירחה. והרמב"ן פרש הטעם שמתוך שאדם בהול על ממונו, אם נתיר לו לטרוח על הצלתו, עלול לעשות מלאכה גמורה, ויביא כלים דרך רשות הרבים להציל את ממונו. (וגם אפשר שיעבור על איסורים אחרים תוך כדי הצלתו — ע' תוס' להלן מג. סד"ה ושני.) (ולהצלה מצויה שלא אסרו — יש לומר משום שחשו חכמים להפסד המצוי. ולטעם הרמב"ן יש לומר עוד, שבהצלה מצויה אדם פחות בהול, שהרי חושב ומתכונן על כך מראש).

*

‘שאינו מן המוכן’ —

שאלה: למה שנו חכמים במשנה תמיד ‘שאינו מן המוכן’ ולא שנו שהוא מוקצה כמו שאמרו בגמרא? תשובה: שאלה גדולה שאלת, ודבר זה נוגע בעיקרי דיני מוקצה ואין כאן מקום לבאר, ואומר רק בקיצור כי יש לרקדק עוד למה אמרו ‘שאינו מן המוכן’ ולא ‘שאינו מוכן’ בקיצור? ונראה דהנה מוקצה פירושו שהוסר ונעתק מהשתמש בו, והוא נגזר ממלת קצה, שדבר שאינו רוצה להשתמש בו תשמיש הרגיל כי אם מכינו לתשמיש מיוחד, מניחו בקצה מיוחד, ועל כן נאמר גם כן בדבר שהוא מיוחד לעבודה זרה ‘מוקצה לעבודה זרה’, וכן מקום שמניחין התאנים להתיבש נקרא ‘מוקצה’ הצד”י בסגול, והנה דבר שהקצו אותו בידים ויחדו אותו לדבר מיוחד ולא רצו להשתמש בו בשבת ראוי לקרותו מוקצה ודבר שהכינו אותו בפירוש להשתמש בו בשבת ראוי לקרותו ‘מוכן’, אמנם דבר שלא הכינו בפירוש אלא דמסתמא דעתו להשתמש בו, ראוי לומר עליו שהוא מן המוכן דהיינו שסתמו כן הוא, אמנם דבר שלא הכינו ומסתמא אין דעתו להשתמש בו ראוי לומר עליו שאינו מן המוכן ועל פי הצעה זו צריך לבאר כל מקום במשנתנו, וכאן אין מקומו להאריך. (שו”ת ‘מלמד להועיל’ לרד”צ הופמן, ח”ג צג.)

דף מג

‘רב יוסף אמר: היינו טעמא דרב חסדא משום דקא מבטל כלי מהיכנו...’ — שלשה טעמים נאמרו באיסור זה: רש”י כאן מפרש, משום שנראה כקובע מקום לכלי ומחברו בטיט. ולהלן (קנז: פ”ש”י, משום שנראה כסותר את הכלי בכך שמבטלו משימוש. והריב”א (כאן) כתב שאסרו חכמים על אדם לאסור בשבת כלים המותרים לו, כדי שלא למעט מכבוד שבת.

(בספר ‘מנחת שלמה’ (י, 1) כתב להסתפק במי שעבר ונתן כלי תחת התרנגולת, האם יש עליו חיוב לתקן איסורו ולסלק משם את הכלי קודם שייאסר, כי אפשר שעיקר האיסור כבר נעשה בשעת הנחת הכלי, ואין תיקון במה שיטלנו, או שמא כל עוד לא נאסר הכלי לא נגמר האיסור, וכמו המעמיד קדרה על האש שודאי חייב ליטלו קודם שיתבשל. [וכן מובא ספק זה בשמו ב’שמירת שבת כהלכתה’ (כב הערה לח), ושם העלה שמסתבר שאם הניח בשוגג, אין צריך ליטלו]. ונראה, אם כי לטעמים שכתב רש”י יש מקום לצדד שמא גורת חכמים היתה על פעולת הנחת הכלי גרידא, ושוב אין לה תיקון על ידי סילוק הכלי, אך לדברי הריב”א אין כאן לתא ד’מלאכה’ אלא שרצון חכמים שאדם לא יאסור את כליו עליו, ומסתבר שכל עוד לא נאסר הכלי, מוטל עליו לסלקו, כי התוצאה היא עיקר האיסור.

קלא